

הרב יהודה זולדן

פורם ב'אמונת עתיד'

לימוד תורה, עבודת אדמה ובנין ארץ ישראל

בני בבל ובני ארץ ישראל

במשנה (סוכה ג, ו) נאמר: 'אתרוג הכושי פסול'. אתרוג הכושי הוא אתרוג שצבעו שחור. בגמרא (סוכה לו ע"א) מובאת ברייתא בה נאמר אחרת: אתרוג הכושי כשר, ורק אתרוג הדומה לכושי פסול. ביישוב הסתירה בין המקורות מובאות בגמרא שתי תשובות:

אמר אביי: כי תנן נמי מתניתין דומה לכושי תנן. רבא אמר: לא קשיא, הא לן והא להו. לדברי אביי גם המשנה מתכוונת לאתרוג הדומה לכושי שהוא האתרוג הפסול. רבא מסביר אחרת. גם אתרוג כושי פסול, ולא רק הדומה לכושי. אלא שהמשנה עסקה בבני ארץ ישראל שרחוקים מארץ כוש ואינם רגילים באתרוגים כאלה, בעוד שהברייתא עסקה בבני בבל שקרובים לכוש ורגילים בהם (רש"י).

את דברי אביי ורבא אודות פסלותו או כשרותו של אתרוג כושי או הדומה לכושי, קשר הרב משה סופר, החתם סופר בחידושי לסוכה (שם), לדרשה בשמו של רבו הרב פנחס הלוי איש הורביץ, מחבר ספר ההפלאה, אותה הוא הרחיב עוד. תוכנה של דרשה זו היא אבן יסוד לאחת הנושאים המשמעותיים והמרכזיים ביותר במשנת הציונות הדתית: ערכה של עבודת אדמה ויישוב ארץ ישראל כמצווה מהתורה.

להלן דברי החתם סופר במלואם ולאחר מכן, נעיין בקצרה שלב אחר שלב בדבריו:

[א] שמעתי ממורי הפלא"ה (=ראשי תיבות: הרב פנחס לוי איש הורביץ) זצ"ל בהא דפליגי ר' שמעון בר יוחאי ור' ישמעאל (ריש פרק כיצד מברכין- ברכות לה ע"ב) ומסקינן הרבה עשו כר' שמעון בר יוחאי ולא עלתה בידם.

[ב] אמר הוא ז"ל שעשו כר' שמעון בר יוחאי ולא ר' שמעון בר יוחאי ממש. דודאי מי שכוונתו לשם ה' הבוחן מחשבותיו ויודע עשתונותיו בודאי יעלה בידו. אלא הם עשו כר' שמעון בר יוחאי. נדמו לו ולא בעצם תוכניותם, על כן לא עלתה בידם. ואמר היינו דאמרי הכא אתרוג הכושי, היינו הצדיק המשונה במעשיו ככושי המשונה בעורו הוא כשר, אך דומה לכושי שרוצה לדמות עצמו לר' שמעון בר יוחאי זה פסול כי לא עלתה בידו. עד כאן דברי הרב, ודפח"ח (=ודברי פי חכם חן).

[ג] מכאן ואילך תוספת דברי תלמידו הפעוט כמוני. נלע"ד רבי ישמעאל נמי לא אמר מקרא: 'ואספת דגנך' (דברים יא, יד) אלא בארץ ישראל ורוב ישראל שרויין, שהעבודה בקרקע גופה מצווה משום יישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים. ועל זה צייתה התורה 'ואספת דגנך', ו'בועז...זורה את גורן השעורים הלילה' (רות ג, ב) משום מצווה. וכאלו תאמר לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה? הכא נמי לא יאמר לא אאסוף דגני מפני עסק התורה. ואפשר אפילו שארי אומנויות שיש בהם ישוב העולם הכל בכלל מצווה. אבל כשאנו מפוזרים בעוונותינו הרבים בין אומות העולם וכל שמרבה העולם יישוב מוסיף עבודת ה' חורבן, מודה ר' ישמעאל לר' שמעון בר יוחאי. ועל זה אנו סומכים על ר' נהוראי במתניתין סוף קידושין (פב ע"א): 'מניח אני כל אומנויות שבעולם ואיני מלמד בני אלא תורה' היינו בחוץ לארץ וכנ"ל.

[ד] והיינו דמחדש רבא באתרוג הכושי אפילו אינו נדמה אלא כושי ממש, דהיינו ר' שמעון בר יוחא וחבריו האמתיים, מכל מקום 'הא לן והא להו' לבני בבל כשר ולבני ארץ ישראל פסול דבעינן יישוב ארץ ישראל ע"י ישראל.

א. הרבה עשו כר' שמעון בר יוחאי

דברי ההפלא"ה נפתחים בהצגת המחלוקת שבין ר' ישמעאל ור' שמעון בר יוחאי : שמעתי ממורי הפלא"ה (=ראשי תיבות : הרב פנחס לוי איש הורביץ) זצ"ל בהא דפליגי ר' שמעון בר יוחאי ור' ישמעאל (ריש פרק כיצד מברכין- ברכות לו ע"ב) ומסקינן הרבה עשו כר' שמעון בר יוחאי ולא עלתה בידם.

להלן סוגית הגמרא בברכות (שם) במלואה :

תנו רבנן : 'ואספת דגנך'. (דברים יא, יד). מה תלמוד לומר? לפי שנאמר : 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיד' (יהושע א, ח), יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר : 'ואספת דגנך' הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל. רבי שמעון בן יוחי אומר : אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא : בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר : 'ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכרמיכם' (ישעיהו סא, ה). ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר : 'ואספת דגנך'. ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר : 'ועבדת את אויבך' (דברים כח, מח).

אמר אביי : הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי - ולא עלתה בידן. ר' ישמעאל ור' שמעון בר יוחאי עסקו ביישוב סתירה כביכול בין פסוקים. מחד נאמר שיש ללמוד תורה יומם ולילה, ומאידך נאמר שיש לאסוף דגן ותירוש - לעבוד עבודת אדמה. על כך השיב ר' ישמעאל 'הנהג בהם מנהג דרך ארץ'. ניתן להסביר את דברי ר' ישמעאל במשמעות של : התנהל בטבעיות. יש ללמוד תורה, אך יש צורך גם לעסוק כדרך כל הארץ בצרכים קיומיים. ר' שמעון בר יוחאי הסביר שהעיסוק בענייני דרך ארץ הוא סוג של עונש. כשעם ישראל עושה רצונו של מקום, אזי אומות העולם טורחים ודואגים לצרכים הקיומיים ואין צורך כלל להתעסק עם עבודת אדמה ועובדות אחרות. העיסוק במלאכה ע"י עם ישראל לטובתם ואף למען אומות העולם הוא כשהם אינם עושים רצונו של מקום.

את ההכרעה במחלוקת מציג אביי כך : הרבה עשו כר' ישמעאל ועלתה בידם, כר' שמעון בר יוחאי ולא עלתה בידם. משמעות דברי אביי הם שהדרך לרבים היא כדרכו של ר' ישמעאל רבים שינסו ללכת בדרכו של ר' שמעון בר יוחאי לא יצליחו. יתכן ובדבריו הוא רומז להנהגתו של ר' שמעון בר יוחאי שהסתתר במשך שלוש עשרה שנה במערה ועסק בתורה, וניזון מעץ חרוב וממעין מים שנבראו לצרכיו (שבת לג ע"ב). ר' שמעון בר יוחאי העיד על עצמו : 'רבי שמעון בן יוחי : ראיתי בני עלייה והן מועטין' (סוכה מה ע"ב). זו דרך שמתאימה לבני עלייה, למועטים, לא לרבים.

ב. מי שלא בדרגת רשב"י שלא ינסה לעשות כמונו

בעל ההפלא"ה פירש כך את דברי אביי, וקושר אותם לאמור בסוגיה :

אמר הוא ז"ל שעשו כר' שמעון בר יוחאי ולא ר' שמעון בר יוחאי ממש. דודאי מי שכוונתו לשם ה' הבוחן מחשבותיו ויודע עשתונותיו בודאי יעלה בידו. אלא הם עשו כר' שמעון בר

יוחאי. נדמו לו ולא בעצם תוכניותם, על כן לא עלתה בידם. ואמר היינו דאמרי הכא אתרוג הכושי, היינו הצדיק המשונה במעשיו ככושי המשונה בעורו הוא כשר, אך דומה לכושי שרוצה לדמות עצמו לר' שמעון בר יוחאי זה פסול כי לא עלתה בידו. עד כאן דברי הרב, ודפח"ח (=ודברי פי חכם חן).

רבים עשו כרשב"י ולא עלתה בידם, מפני שהם באמת לא ברמתו ובדרגתו של רשב"י. רק מי שנמצא בדרגות רוחניות גבוהות מאד יכול הצליח בכך. הדמיון לאתרוג כושי הוא על דרך הדרש. אתרוג הכושי הוא כשר מפני שזה באמת צבעו. זה הוא באמת. אך אתרוג הדומה לכושי פסול, כי זה רק דמיון חיצוני. מי שלא נמצא ברמתו של רשב"י ומבקש לנהוג כמוהו, אין הדבר עולה בידו. הוא משול לאתרוג הדומה לכושי, ולכן הוא פסול.

ג. יישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים

עד כאן היתה זו דרשתו של בעל ההפלא"ה שקישר בין סוגייתנו למחלוקת רשב"י ור' ישמעאל. מעתה ואילך מציע החתם סופר את דבריו לקשר שבין הסוגיות. בתחילה הוא ממקד את המחלוקת ואת נקודת ההסכמה בין רשב"י לר' ישמעאל:

[ג] מכאן ואילך תוספת דברי תלמידו הפעוט כמוני. נלע"ד רבי ישמעאל נמי לא אמר מקרא: 'ואספת דגנך' (דברים יא, יד) אלא בארץ ישראל ורוב ישראל שרויין, שהעבודה בקרקע גופה מצווה משום יישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים. ועל זה צויה התורה 'ואספת דגנך', ו'בועז...זורה את גורן השעורים הלילה' (רות ג, ב) משום מצווה. וכאלו תאמר לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה? הכא נמי לא יאמר לא אאסוף דגני מפני עסק התורה. ואפשר אפילו שארי אומנויות שיש בהם ישוב העולם הכל בכלל מצווה. אבל כשאנו מפוזרים בעוונותינו הרבים בין אומות העולם וכל שמרבה העולם יישוב מוסיף עבודת ה' חורבן, מודה ר' ישמעאל לר' שמעון בר יוחאי. ועל זה אנו סומכים על ר' נהוראי במתניתין סוף קידושין (פב ע"א): 'מניח אני כל אומנויות שבעולם ואיני מלמד בני אלא תורה' היינו בחוץ לארץ וכנ"ל.

אין מחלוקת עקרונית בין רשב"י לר' ישמעאל. ר' ישמעאל הצביע על הדרך הנכונה ואף האידיאלית – הנהג בהם מידת דרך ארץ, וכל זה אך ורק כשעם ישראל נמצא כעם בארץ ישראל. 'בארץ ישראל ורוב ישראל שרויין' – החתם סופר משתמש בביטוי מיוחד: 'שרויין' שמשמעותו ישיבה קבועה ועמוקה בארץ כעם. ביטוי זה מופיע אצל ראשונים כפרשנות לביטוי: 'יד ישראל תקיפה'. כך למשל הריטב"א בראש השנה יח ע"ב: 'בזמן שיש שלום - כלומר שישאל שרויין על אדמתם ובית המקדש קיים'. כך כותב גם ספר החינוך במספר מצוות, כמו למשל במצוות בני ערי מקלט, מצוה תקכ: 'ונוהגת מצוה זו בזמן שישאל שרויין על אדמתן. והיא מן המצוות המוטלות על המלך ועל הצבור כולן'. כשעם ישראל יושב בארץ וריבון עליה, אזי מוטל על הציבור ועל המנהיגות להקים מערכות ציבוריות ובתוכם מערכת משפט ובה ערי מקלט. לדברי החת"ס השלמות במצוות 'ואספת דגנך' כביטוי ליישוב הארץ, הוא כשעם ישראל חי בארצו כאומה.

'העבודה בקרקע גופה משום יישוב ארץ ישראל' – יישוב הארץ אינו רק מגורים בה אלא פיתוחה בכל התשתיות החומריות הנצרכות לקיום חיים לאומיים וחברתיים בארץ. הגדרת מצוות יישוב הארץ אצל הרמב"ן (השגות על הרמב"ם, מצות עשה ד) היא: 'שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה'. ירושת הארץ היא הישיבה בה וגם הוצאתה ממצב של שממה. הדבר מתבצע ע"י פיתוח

הארץ, בתחומים שונים, וכדברי החת"ס בהמשך: 'ואפשר אפילו שארי אומנויות שיש בהם ישוב העולם הכל בכלל מצווה'.

'ולהוציא פירותיה הקדושים' - מדוע פירות ארץ ישראל הם פירות קדושים? יתכן והחת"ס רומז לדיון שמופיע בדברי הטור אודות נוסח ברכה מעין שלוש. לאחר שאוכלים פת ומאפה מחמשת מיני דגן, פירות משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, ולאחר שתית יין, מברכים ברכה ייחודית- מעין שלוש, בה אנו מבקשים: 'והעלנו לתוכה ושמחנו בבניה... ונאכל מפריה ונשבע מטובה'. אם אילו מגדולי ארץ ישראל, מסיימים: 'על הארץ ועל פירותיה, ...על מחיתה...ועל גפנה'. היו שערערו על הבקשה: 'ונאכל מפריה ונשבע מטובה', בטיעון: 'שאינן לחמוד הארץ בשביל פריה וטובה, אלא לקיים מצוות התלויות בה' (טור אורח חיים סימן רח). אך הרב יואל סירקיס, לא הסכים לכך, והשיב:

הלא קדושת הארץ הנשפעת בה, מקדושת הארץ העליונה היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ...ועל כן ניחא שאנו מכניסין בברכה זו, ונאכל מפריה ונשבע מטובה. כי באכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבע מטובתה (בית חדש, סביב הטור שם).

האדמה של ארץ ישראל היא אדמת קודש, ממילא מה שיוצא מגדולי הארץ גם הוא קדוש. החת"ס התייחס לקדושת פירות ארץ ישראל במקום נוסף (חידושים לחולין קמב ע"א):

והנה שבח ארץ ישראל זבת חלב ודבש אם שהוא כפשוטו בלי ספק, מ"מ זה התואר מורה עוד קדושת הארץ ופירותיו, כי הם מולידים קדושה בנפש האוכל אותם ומוסיף אהבה ודבקות בה'.

אכילה של פירות הקודש של ארץ ישראל מכניסה קדושה לנפש האדם. הדבר מוסיף לו אהבה ודבקות בה'. כך באופן הטבעי ביותר. על קדושת פירות ארץ ישראל, היה אומר מרן הרב צבי יהודה קוק (מתוך התורה הגואלת, ד עמ' יז):

צריך להתבונן בביטויים של גדולי ישראל. גדולי תורה וגדולי אמונה. וכשאמרו הרגישו מה שאמרו. הבננה קדושה! הטומאטו קדושה! וכדומה. צריך להכיר בזה, מה זה באמת סדר זרעים בארץ ישראל.

צריך להפנים את הדברים אודות קדושת פירות ארץ ישראל והשפעתם על האוכל אותם. אכילה היא פעולה קיומית, ובכל זאת יש משמעות נוספת אם מדובר באכילה של פירות הגדלים בארץ ישראל (ראה עוד: הראי"ה קוק, אורות הקדש חלק ג עמ' רצה).

'וכאלו תאמר לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה?' יש לקיים את כל המצוות שהקב"ה ציוו אותנו, ללא הבדל ביניהם. החת"ס השווה בין תפילין לבין מצוות ישוב א"י. תפילין היא חובה אישית ובדרך כלל לכל אדם יש את זוג התפילין שלו בו הוא מקיים מצוה זו. ההדגש של החת"ס הוא שכשם שיש חובה אישית על כל אדם להניח תפילין, כך יש מצווה אישית על כל אדם ליישב את הארץ. מלבד החובה הכללית שעם ישראל יהיה שרוי בארצו, יש חובה אישית על כל אדם להיות שותף פעיל בדבר. רשב"י שתורתו היתה אומנותו היה פטור מקיום מצוות מסוימות (שבת יא ע"א), אך בני אדם רגילים לא נפטרים מקיום מצוות אישיות בשל העובדה שהם לומדים תורה. רשב"י אמר את דבריו במציאות בה עם ישראל נמצא בחוץ לארץ בגלות בין הגויים. בגלות אין ענין להיות שותף בבנין הארץ והמדינה. היא איננה שלנו. יש צורך להתקיים ברמה האישית ועל כן אנשים יוצאים לעבוד ולהתפרנס, אך אין מצוה או ענין לנו כיהודים בפיתוח מקום שהוא מחוץ לגבולות ארץ ישראל. הרמב"ן והחתם סופר התייחסו לדבר בסוגיה בבא בתרא כד ע"ב שם נאמר

שיש להרחיק אילנות מהעיר, ועולא הסביר שהטעם הוא: 'משום נוי העיר'. על כך כתב הרמב"ן שם: 'כיון שאמר עולא דמשום נוי העיר הוא, פשיטא ליה שאין תקנה זו אלא בארץ ישראל. אבל בחוצה לארץ אין מן הדין שיעכב ולא תקנו בה כלום, הלואי שתינוול בפני יושביה'. בפני אילו יושבי ארץ התכוון הרמב"ן שהארץ תתנוול? האם הוא התכוון לגויים תושבי המקום או ליהודים שמתגוררים שם בגלותם? החתם סופר (שם) הסביר את הרמב"ן כך: 'אמר עולא משום נוי העיר. עיין רמב"ן דחו"ל תינוול ותינוול. פירוש- והלואי יעזבו יושביה ויתישבו בארץ ישראל'. הכוונה שהגלות תתנוול בפני היהודים הגרים שם, ותגרום להם לעלות לארץ. מכאן שבדאי שאין כל ענין בפיתוח הגלות. לדברי החתם סופר, בנקודה זו מסכים ר' ישמעאל עם רשב"י, שכשעם ישראל נמצא בחו"ל אזי אין שום ענין לפתח את המקום בשום צורה שהיא, למעט אולי פרנסה אישית.

יועל זה אנו סומכים על ר' נהוראי במתניתין סוף קידושין (פב ע"א): 'מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד בני אלא תורה' היינו בחוץ לארץ וכנ"ל - גם דברי ר' נהוראי בסוף מסכת קידושין, נאמרו במצב בו נמצאים בחו"ל. או אז אין ענין לעסוק בפיתוח חומרי תשתית, אלא לעסוק בתורה בלבד. החת"ס אף מוסיף 'שעל זה אנו סומכים' דהיינו שבזמנו שלו בהיותו יושב בהונגריה תחת שלטון גוי, עיקר עיסוקם הוא בתורה ולא בדברים אחרים, כי מדובר על חו"ל. אך בארץ ישראל יש לנהוג אחרת כדרכו של ר' ישמעאל.

ד. לבני בבל כשר ולבני ארץ ישראל פסול

לאחר הבהרת היחס בין דברי ר' ישמעאל לדברי רשב"י, קושר החת"ס את דבריהם עם דברי רבא בסוגייתנו העוסקת באתרוג הכושי. רבו בעל ההפלא"ה התמקד בדברי אב"י, והחת"ס בדברי רבא: [ד] והיינו דמחדש רבא באתרוג הכושי אפילו אינו נדמה אלא כושי ממש, דהיינו ר' שמעון בר יוחאי וחבריו האמתיים, מכל מקום 'הא לן והא להו' לבני בבל כשר ולבני ארץ ישראל פסול דבעינן יישוב ארץ ישראל ע"י ישראל.

לדברי רבא אתרוג הכושי כשר רק לבני בבל, מפני שרק במצב של גלות ניתן לנהוג כרשב"י וחבריו, בעיסוק בתורה בלבד. רשב"י נמשל גם כאן לאתרוג מיוחד שיש לו מהות מיוחדת משלו. אך בארץ ישראל הנהגה כזו לא מתאימה היא פסולה. בארץ ישראל אין מצב לפיו עוסקים אך ורק בתורה ופיתוח הארץ יעשה ע"י גויים. מצוות יישוב ארץ ישראל היא כאמור מצווה אישית המוטלת על כל יהודי, והיא איננה מוטלת על גויים.

הקשר הדרשני בין דברי רשב"י ור' ישמעאל לבין הסוגיה העוסקת באתרוג הכושי לפי דברי רבא, היא דבר העומד בפני עצמו, אך גם אם נפריד בין הסוגיות השונות, ניתן לסכם את העקרונות החשובים שניתן ללמוד מדברי חת"ס הללו:

1. מצוות יישוב ארץ ישראל היא פיתוח הארץ והוצאתה משממונה, ע"י בנית תשתית לקיום חיים לאומיים בה. עבודת אדמה וכל תשתית אחרת.
2. פירותיה של ארץ ישראל הם פירות קדושים, ועבודת אדמה המושקעת בגידולם ובהוצאתם מהשדה או העץ, היא עבודת קודש.
3. מצוות יישוב הארץ היא גם אישית. כשם שכל אדם מחויב להניח תפילין, כך מוטלת אחריות אישית על כל אדם להיות שותף בבנין הארץ, ואין הוא נפטר מכך גם אם הוא לומד תורה.

ה. בזמן החורבן, ובהגיע התור של הבנין

קשה לקבל את דברי החת"ס כפשוטם, שדברי רשב"י נאמרו כשעם ישראל נמצא בגלות בחוץ לארץ: 'כשאנו מפוזרים בעוונותינו הרבים בין אומות העולם'. ר' שמעון בן יוחאי חי בארץ, וקשה להניח שהוא הדרך בדבריו את יושבי חו"ל. לא רק זאת, אב"י שהיה בבבל הוא זה שאומר: 'הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי - ולא עלתה בידן' (ברכות לה ע"ב). הנהגתו של ר' ישמעאל התקיימה בבבל דווקא.¹

ברוח דברי החת"ס סופר, אם כי בהדגשים אחרים ניסח זאת הראי"ה קוק. הוא איננו קושר את דבריו לסוגית הגמרא בסוכה אודות אתרוג הכושי, אך בדבריו אמירה עקרונית אודות הערך של בנין הארץ מהבחינה התורנית:

בזמן החורבן וקרוב לו שהחיל הישראלי נעתק מאדמתו והוצרך להכיר את תעודתו רק במעמדו ברוחני המופשט, הושרשה ביחידים הדרכה לפרישות מחיי שעה בשביל חיי עולם. וגם על זה יצאה מחאה שמימית. אבל כאשר הגיע התור של בנין האומה בארצה, והצורך המעשי של הסידורים המדיניים והחברתיים נעשה חלק מתכנית פעלי הכלל, הרי הם גופי תורה, וכל מה שיתרחבו הגורמים המעשיים ויתבססו יותר יפעל הרוח המלא קדושה וחיי אמת על העולם ועל החיים, ואור ישראל יאיר פני תבל בכליל יפעתו (אורות עמי עז).²

רשב"י ור' ישמעאל מתייחסים שניהם לנעשה בארץ ישראל אך בתקופות ובמצבים שונים. רשב"י אמר את דבריו בשעה שהארץ היתה חרבה, כשגויים הם אלה ששולטים בה, ו'החיל הישראלי נעתק מאדמתו'. אין ריבונות ישראלית בארץ. במצב כזה בו קשה לממש את מצוות יישוב הארץ בבנינה ובפיתוחה, או אז יש בודדים שרשאים לפרוש מהעיסוק מחיי שעה - בניה ותשתית חומרית, ולעסוק אך ורק בחיי עולם. הבודדים הללו הם רשב"י ור' אלעזר בנו. הביטויים: חיי עולם וחיי שעה, לקוחים מהמסופר בגמרא (שבת לג ע"ב) על רשב"י ובנו שהסתגרו במערה במשך שנים עשרה שנים כשהם ברחו מהרומאים. לאחר שהם יצאו מהמערה הם ראו אנשים חורשים וזורעים: אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה! כל מקום שנותנין עיניהן - מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם? חזרו למערתכם!

המחאה השמימית היא על כך שהם גערו באותם שעסקו ביישוב הארץ, בחרישה ובזריעה. במצב כזה בו החיל הישראלי שב לאדמתו, זהו בנין העולם ולא חורבנו. בהמשך הגמרא מסופר שרשב"י ובנו חזרו למערה לשנה נוספת ואח"כ כשהם יצאו הם עשו תיקון חומרי ופיזי בארץ, שתכליתו טיהור הארץ מטומאה. אך מלבד התיקון המסוים שהם עשו, בעת שהגיע תור בנין האומה בארצה, כאשר 'קול התור נשמע בארצנו' (שיר השירים ב, יב), יש צורך להקים ולפתח מערכות מדיניות וחברתיות לטובת האומה בארצה. פעולות אילו מגדיר הרב קוק: 'גופי תורה', קיום היקפי ומהותי של התורה. לא מצווה מסוימת אחת חשובה ומהותית כמו יישוב ארץ ישראל כפי שראה זאת החת"ס סופר, אלא גופי תורה. משהו שכולל בתוכו הרבה יותר ממצווה אחת. גופה של תורה. ככל שהתשתית הלאומית תתבסס ותתפתח ותתרחב, אזי השכינה בארץ תהיה גדולה עוד יותר, וכך ממש עם ישראל את ייעודו.

¹ אמנם ייתכן שכוונת החת"ס סופר אינה שמחלוקת רשב"י ור' ישמעאל היא בחו"ל, אלא רק שר' ישמעאל, שהלכה כמותו מודה לרשב"י בחו"ל. לכן הנהגתם בגלות לפרוש מדרכי העולם הזה, ולעסוק בתורה בלבד היא מוצדקת. וראה הרב משה סופר, תורת משה, פרשת שופטים, ד"ה מי האיש.

² הרב צבי יהודה קוק בהערותיו שם עמ' קעח, מצין לדברי החת"ס הללו.

במקום אחר כתב הראי"ה קוק (אורות עמ' קד), שהקמת מדינה בארץ ובה מערכות ציבוריות מפותחות כשהאידיאה האלוקית היא זו שמעניקה תוכן ערכי ופנימי למסגרת זו, היא היישום לצו ה' את אברהם: 'למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט' (בראשית יח, יט).

סיכום

עבודת אדמה, פיתוח הארץ בנית תשתיות קיומיות בה, היא עצמה מצוות יישוב ארץ ישראל, וכשעם ישראל שב להיות ריבון בארץ, אזי אילו הם גופי תורה. בנין הארץ באופנים שונים היא מצווה קיומית ומהותית, והיא מוטלת על כל אחד, כמו מצוות אישיות אחרות כדוגמת תפילין. עיסוק בכך איננו נחשב ביטול תורה אלא אדרבה קיום תורה. ככל שהאחיזה וההשתתפות בבנין הארץ גדולה, כך גם גדלה השראת השכינה בארץ. כשעם ישראל כבר ריבון בארצו, אזי אין מקום להסתגרות ממושכת, אלא יש לפעול למען בנין הארץ, כשהתורה ותכניה הם אילו שמעניקים משמעות לחיים הללו.